

“ҚИЁМАТ”НИНГ “ҚИЁМАТ” ТАРЖИМАСИ: МИЛЛИЙЛИК ВА УСЛУБИЙ ИЗЛАНИШЛАР

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10334626>

Султонмурод ОЛИМ,

филология фанлари доктори, Тошкент амалий фанлар университети
профессори, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, Тошкент,
Ўзбекистон.

Тел: +998-99-514-43-74. E-mail: smo54@mail.ru

***Аннотация.** Туркий халқларнинг жаҳоний шухратга эга буюк адиби Чингиз Айтматов қаламига мансуб “Қиёмат” романини ўзбекчага атоқли таржимон, филология фанлари номзоди, бугунги кунда Ўзбекистон санъат арбоби, Ўзбекистон Қаҳрамони Иброҳим Гафуров ўгирган. Роман рус тилида ёзилган бўлса ҳам, асарда, асосан, қирғиз халқи ҳаёти акс эттирилган. Бу эса таржимонга уни ўзбекчага янада миллийлаштириб қайта яратиши имконини берган. Шу тариқа ўзбекчада “Қиёмат” романининг “қиёмат” таржимаси юзага келган.*

***Калит сўзлар:** “Қиёмат” романи, таржима, услуб, қайта яратиши, бадиий имконият, халқона ифода, насрий оҳангдорлик.*

***Аннотация.** Роман “Плаха” великого писателя турецких народов, имевшего всемирную знаменитость Чингиза Айтматова перевел на узбекский язык выдающийся переводчик, кандидат филологических наук, ныне Деятель искусства Узбекистана, Герой Узбекистана Ибрахим Гафуров. Хотя роман написан на русском языке, в нем, основном, изображена жизнь киргизского народа. А это дало возможность переводчику более адекватно воссоздать национальный колорит оригинала. Таким образом на узбекском языке появлялся великолепный перевод романа.*

***Ключевые слова:** роман “Плаха”, перевод, стиль, воссоздание, художественная возможность, народное изречение, прозаичная ритмика.*

***Abstract.** The novel “The Scaffold” by the great writer of the Turkic peoples, world famous Chingiz Aitmatov, was translated into Uzbek by an outstanding translator, candidate of philological sciences, now an artist of Uzbekistan, Hero of Uzbekistan Ibrahim Gafurov. Although the novel is written in Russian, it mainly depicts the life of the Kyrgyz people. And this made it possible for the translator to more adequately recreate the national flavor of the original. Thus, an excellent translation of the novel appeared in Uzbek.*

Key words: novel “The Scaffold”, translation, style, recreation, artistic possibility, folk saying, prosaic rhythm.

Бу дунё, бу Еру кўк фақат одамзодгагина берилган эмас. Ҳайвонот олами, каттаю кичик ҳар бир гиёҳ, борингки, жонсиз тоғу тош ҳам ҳаёт учун яралган – яшаши керак. Инсон – жамики борлиқнинг олий мавжудоти. Лозим бўлса, у бутун борлиққа хўжайинлик ҳисси билан боқади, ҳамма нарсани ўз манфаатига бўйсундиришга интилади.

Қуръоннинг 2-сураси 32-оятда ривоят қилинишича, Худо барча фаришталарга Одам Ато олдида бош эгишни буюрган. Бундан бўйин товлагани учун Иблиснинг гарданига тавқи лаънат тушган. Демак, инсон бу дунёда инсон бўлиб яралгани учун ҳар қанча шукроналар айтса – оз.

Лекин Еру осмонга хўжайинликнинг, ҳамма нарсани ўз манфаатига хизмат қилдиришнинг ҳам чек-чегараси – бор. Одам боласи, *кун кўраман*, деб, нафс кетидан қувиб, дунёда яшаш учун яралган жамеки нарсаларга қирон келтирди ҳисоб. Бу – аччиқ ҳақиқат. Набоботу ҳайвонот оламининггина эмас, қизиқки, одамзоднинг ҳам кушандаси – одам.

Аммо инсонлар хатти-ҳаракати иккига – яхши ва ёмонга бўлинади. Дунё – яхшилик билан ёмонликнинг абадий курашидан иборатдек. Ёмонлик ҳамиша ёмонлик келтиради. Бирининг касри мингга уради. Ёмонлик яхшиликни ҳам ёмонликка айлантира олади.

Ўзимизнинг Марказий Осиёдан чиққан буюк адиб, жаҳоний шуҳрат соҳиби Чингиз Айтматовнинг “Қиёмат” романида бу қарашлар ўзининг ўта ҳаётий исботини топган. Бозорбойнинг нафс коми учун жигаргўшаларидан ажраб қолган бўрилар, яъни Акраба билан Тошчайнар не кўйларга тушмади? Уларнинг нолаю фиғонидан юрак бағри эзилиб кетган Бўстон, ғурурини енгиб, Бозорбойдан бўриваччаларни ялиниб сўради. Чўпоннинг-ку душмани – аслида, бўри. Лекин Бўстон Акбара билан Тошчайнарга яхшилик қилмоқчи эди. Афсус, Бозорбой бўричаларни қайтариб бермади.

Охири нима бўлди? Охири Бозорбойнинг гуноҳи учун бўри Бўстоннинг жону жаҳони – яккаю ягона боласини олиб қочди. Ўлдирмоқ учун эмас, азбаройи оналик ҳисси жўш уруб шундай қилди. Бўстон боласини кутқариш илинжида бўрини отди. Таассуфки, у Акбаранинггина эмас, ўз эркаси – Кенжашнинг ҳам қотилига айланди. Кейин Бозорбойни ҳам, охири ўзини ўзи ўлдирди...

Ёки Исо(а.)ни олинг. У, *одамлар қалбига эзгулик уругини сочаман*, деб, не кўйларга тушди. *Исо (а.) охирадда осмондан тушиб, гуноҳкор бандаларига жазо беради*, деган ақида – бор. Рамзан Авдий Калистиратовни, *бизнинг*

замонда қайта тирилган Исо, деб фараз қилсак, у гуноҳкорларга жазо бериш у ёқда турсин, ўзи ҳам ёвуз одамлар томонидан, худди, Исо, деб ўйлаб, унга ўхшаш бўлган Тартусни дорга осганлари сингари, саксовулга бойланди.

Назаримда, асар – бошдан-охир одамзоддаги яхшилик ва ёмонлик кучларининг ўзаро курашидан иборат. Эҳтимол, ҳаётнинг бош мазмуни ҳам шундай кураш замирига яирингандир. Яхшилик осонлик билан ёмонликка айланиб кетаверади, лекин ёмонликнинг яхшиликка айланиши – амри маҳол

Роман воқеаларини шунчаки гаплар, шунчаки талқин деб тушунмаслик – керак. Унда бир халқ, бир мамлакатни эмас бутун бани башарни ўйлатадиган масалалар кўтарилган. *“Ҳей, одамлар! Кўзларингизни очинглар! Ҳар бир қадамимиз, ҳар бир ишимиз учун келажак олдида жавоб берамиз. Дунё ўч олади. Табиат ўч олади. Чунки ҳеч бир гуноҳ жавобсиз қолмагай. Бирники мингга уради: одам боласининг ҳар бир гуноҳи учун бутун одамзод жавоб беришига тўғри келиши – мумкин. Буни унутмайлик!”* – деб даъват қилаётган-дек бўлади ёзувчи.

Бу – романдан келиб чиқадиган битта хулоса, холос. Асар эса – бундай хулосаларга жуда бой. Ҳар бир давр ундан ўзига керакли мантиқ чиқариб олаверади. Қолаверса, романни ўқиган ҳар бир киши уни ўзича талқин қилиши, ўзича тушуниши, ундан ўзича хулосалар олиши – турган гап. Шу маънода таржимон ҳам – аввало, ўқувчи. Лекин у – муаллифлик даражасига кўтарилиши шарт бўлган, таъбир жоиз бўлса, шунга “маҳкум этилган” китобхон. Барибир, ҳар қандай таржима – таржимоннинг мустақил талқини. Шу жиҳатдан қараганда, биз “Қиёмат” романининг Иброҳим Ғафуров талқинига эгамиз. Назарий нуқтайи назардан эса “Қиёмат”нинг, айтайлик, Ваҳоб Рўзиматов, Қодир Мирмуҳаммедов, Асил Рашидов, Низом Комилов ва бошқа таржимонлар талқинларига ҳам йўл очик эди.

“Қиёмат” таржимасининг биринчи ютуғи – роман илк бор журналда чоп этилганидан бир йил ўтар-ўтмас ўзбек тилига ўгирилди. Иккинчи ютуқ – шуки, И. Ғафуров уни таржимонлик маҳорати айна қиёмига етган бир паллада амалга оширди. Бу таржимон ҳамisha жаҳон адабиётининг мумтоз асарларига қўл уради. Унинг Э. Ҳемингуэй “Чол ва денгиз”ию “Алвидо, қурол”и, Ги де Мопассан “Азизим”и, Ф. Достоевский “Жиноят ва жазо”сию “Телба”си таржималарида шаклланган жозиб услуби – бор.

Таржима учун филологик илмнинг – сўзшуносликнинг ҳам аҳамияти катта. Ҳар қандай таржимон – иш жараёнида асарни, аввало, филолог сифатида таҳлил қилишга мажбур. Бу маънода ҳам “Қиёмат” ўз таржимонининг қўлига тушган. Иброҳим Ғафуров шунча йиллар адабий

танқид соҳасида қалам тебратиб, сўз санъатидан излаганларини қисман шу асардан топган бўлса ҳам, ажаб эмас. Адабиётдан эса ҳар ким ҳар нарса кутади.

Ч. Айтматов ғояларини, ҳаёт ҳақидаги қарашларини мутлақо ҳазм қилолмайдиганлар – ўзини, *соҳиби қалам, ҳисоблаб юрганлар орасида камми*, дейсиз? Ана шундайлар Ч. Айтматовнинг бу асарини кўнгилдагидек таржима қила олармиди?

Романнинг ўзбекчасини ўқиб, адибнинг дарди таржимоннинг ҳам дардига айланиб кетганига тўла амин бўласиз. Асар, ялпи олганда, тушуниб, ичига кириб, берилиб, ёниб, қисқаси, юракнинг қони билан таржима қилинган. Романнинг ўзбекчасини ҳам шунчаки, бефарқ ўқиш – қийин. У китобхонни аслиятдек ўзига тортиб кета олади. Тасаввуримизда ёвузлик тимсоли бўлиб шаклланган ваҳший бўриларнинг фарзанд доғида “*увв*” тортганлари тасвирланган саҳифаларда бўрилар дардига ҳамдардлик қилгингиз келади, кўнглингиз бўшроқ бўлса, тўйиб-тўйиб йиғлайсиз, камида, кўзларингизда ёш айланади. Бунинг учун эса таржимон сўз соҳири, яъни санъаткор бўлиши – керак.

Хўш, таржимоннинг сўз санъаткорлиги қандай ёхуд айнан нималарда кўринади? Буни муайян далилларсиз аниқлаш – мушкул. Таржимани аслиятга қийслаш натижасида эса И. Гафуров маҳоратининг турли-турли қирралари намоён бўлади.

Таржимон асардаги сўзларга ёпишиб олмайди. Маълум маънода, эркин қалам тебратади. Бу эса унга ўзбек бадий тили эришган бойликларни ишга солиб юбориш, миллий сўз қудратини ошқора намоёиш этиш, ижодкор сифатида ўз захирасида бор калималарни ўрни-ўрни билан қўллаб, мақсадга эришиш учун кенг имкон яратган. Ўзбекона тасвир эса баъзан, ҳатто, аслиятга нимадир қўшиш, ундаги ниманидир сал бошқачароқ ифодалаш, борингки, ниманидир ундан соқит қилиш эвазига амалга ошади.

“*Люди, люди-человекобоги!*” (1, 11) – жумласида муаллифнинг ҳаяжони сезилиб турибди. Таржимон уни ўзбекона ундов сўз билан бошлаб, янада жонли ва кучли ифодага эришади: “*О, одамлар, одамлар-одамхудолар!*” (2, 385). “*О*” ундови, “*одам*” (уч бор қўлланган) ва “*Худо*” сўзларидаги “*о*” товушлари билан ўзгача уйғунлик, яъни ҳамоҳанглик касб этган.

Тил характер яратади, қаҳрамон ички дунёсини очади. Наша йиғишга борган болаларнинг бошлиғи чапани жиноятчи Гришан диёнатли Авдийга: “*Не заливай!*” (1, 119) – деб бақиради. Бу: “*Кўп лоф ураверма!*” – деган маънода келган. Таржимон уни: “*Дийдиё қилма!*” (2, 385) – деб ўгиради. Бу худобехабарни дин йўли билан тарбияламоқчи бўлган Авдийнинг гаплари, чиндан ҳам, унинг учун “*дийдиё*”дан бошқа нарса эмас-да.

Персонажлар нутқини қайта яратишда таржимон кўпинча ўзбекона сўзлашув мантиғидан келиб чиқиб, иш кўрган. Гришан яна Авдийга шундай дейди: *“Но, смотри, что бы наши с тобой пути никогда больше не пересеклись!”* (2, 116). Таржимон сўзлар эмас, маъно билан иш кўрган: *“Лекин ўнг қулогинг билан ҳам, чап қулогинг билан ҳам яхшилаб эшитиб ол: бошқа ҳеч қачон бизга яқин йўлама!”* (2,382).

Таржимага ҳамиша аслият тилининг таъсирига тушиб қолиш хавф солиб туради. Бу эса тилда сунъийликни юзага чиқариши – мумкин. Айниқса, диалогларда нутқ – жуда табиий бўлиши, қаҳрамонлар таржима тилида ҳам ҳаётдагидек гапириши – керак. Ахир, бир фикрни турли хил айтиш – мумкинда. Таржимон эса шу вазиятдаги энг мосини топишга интилади. Аслиятдаги лисоний шакл айнан олинганда таржима тилида ўша маънони бермаслиги – кўп учрайдиган ҳодиса. Авдий элаган *“Олтовлон ва еттинчи”* деган грузин ҳикоясининг сўнгроғида шундай жой – бор:

“ – Слушай, Сандро, – Заметил Гуран Джохадзе, – дрова ты хорошие собрал, сильно горят, но почему ты оставил их так далеко от костра?”

– Не беспокойся, Гурам, это моя забота, – отвечать за огонь буду я. А ты скажи свое слово” (1, 62 – 63. Маъруза матнида келтирилган парчалардаги барча таъкидлар – бизники. – **С. О.**).

Вазият шундайки, Сандро – чекист. У ўз Ватанини ташлаб, чет элларга кетишга мажбур бўлаётган Гурам Жўҳадзе бошлиқ ана шу олти кишини ўлдириши – керак. Сандронинг ўтинларини бира-тўла гулханга ташламагани, узоқроққа қўйгани ҳам – шундан: эҳтимол, кейин керак бўлиб қолар. *“А ты скажи свое слово”*ни ҳам Сандро Жўҳадзенинг охирги бор сўзлаётганини билиб туриб айтади. Лекин буни Гурам Жўҳадзе қаёқдан билсин? Таржимон ана шу вазиятларни тўла ҳисобга олиб ўгирган:

“ – Хей, Сандро, – деди Гурам Жўҳадзе, – яхши ўтин йиғиб келибсан, нега ўтинларингни гулхандан узоққа қўйдинг?”

– Ташвиш қилма, Гурам, бу – менинг ишим, гулханга мен қараб тураман. Сен айтарингни айт” (2, 336)

Ана шу сўнгги: *“Сен айтарингни айт”*, – деган сўзларда бир олам маъно – бор. Шу тагматн(контекст)га жуда мос ўзбекча ифода – бу. Гурам буни, *сўнгги бор хайрлашув, яъни хорижга тарқаб кетиши олдидан айтиладиган видолашув нутқига ишора*, деб тушуниши – табиий. Сандро эса бунинг ўлим олдидан сўнгги сўз эканини билади.

Асардаги бундай нозик жиҳатларни илғамаган таржимон: *“Сен эса гапингни гапиравер”*, – деб ўгириши ва бунда И. Гафуров жумласи даражасида бадийликка эриша олмаслиги мумкин эди.

Ёки асар сўнгидаги Бўстоннинг Бозорбойни отиб, Иссиққўл қирғоғида оти, яъни Дўнкўлик билан видолашаётганда айтган сўзларига эътибор қилайлик:

“– *Иди, иди домой, иди куда хочешь!* – *попрацался он с Донкуликом. – Больше мы не увидимся!*” (1, 304).

“– *Бор, бор, уйга бор, жонивор, майли, қайга десанг, ўша ерга бор!* – *видолашди у Дўнкўлик билан. – Энди бошқа дийдор кўришмоқ – йўқ!*” (2, 347).

Айнан таржима (“*Биз энди бошқа кўришмаймиз!*”) таъсирсиз, шунчаки гап бўлиб қолар эди. Таржимон вазиятга мос ўзбекча бадий ифода топган. Аслида, келтирилган иккала мисолда ҳам фарқ арзимасдек туюлган грамматик шаклларда, холос. Бироқ, қаранг, тилимизнинг ана шу грамматик шакллари нақадар катта ва муҳим услубий вазифа бажариши мумкин экан.

Таржимон ҳам, ёзувчи каби, сўзга бой бўлиши – керак. Хўш, у сўзни қаердан олади? Албатта, ёзма адабиётдану халқдан. Биз эса – жуда кўп шевали халқмиз. Таржимада турли шеваларга хос сўзлар “тирилтирилган”. Масалан, “*милжсинглади*”, “*йиталади*”, “*малқайди*”, “*сатқайи сар*”, “*чикора*” сўзлари – бухороча; гарчи “*эса*” сўзи адабий тилимизда анча фаол бўлса-да: “*Эса сен куфроний сўзларингдан воз кечиб қўя қолмайсанми?*” (2, 399) – жумласидаги “*эса*” тилимиздаги қипчоқ ва ўғуз лаҳжаларига хос ҳолатда қўлланган; “*Несини айтасиз, ҳамма-ҳамма шуни хоҳлайди*” (2, 404) – жумласидаги “*несини*”, шунингдек, “*қисинма*” – Хоразм шевасига хос сўзлар. Адабий тилимиз шундай йўл билан бойийди. Бунда бадий таржиманинг шундай беқиёс ҳиссаси – борки, бу ҳали илмий жиҳатдан махсус ўрганилмаган.

“*Тонуқ*”, “*чевирик*”, “*тайғоқ*”, “*ажива*”, “*пишанг бермоқ*”, “*ўнгмаган*”, “*сарсилламоқ*”, “*лакалов*”, “*тарпитди*”, “*юрғун булутлар*”, “*ялатма*”, “*чекчандиқ*”, “*мулкат*”, “*жониқар эди*”, “*аррайим*”, “*хафагазак*”, “*паррихта*”, “*шўрида*”, “*далва-далва*”, “*она қурсоғи*”, “*батн*”, “*татти*”, “*пойхова*”, “*қамгоқ*”, “*умтилиши*”, “*чавагим*”, “*сарасоф ташламоқ*”, “*хуноба чотганлар*”, “*сарсарак*”, “*анжақ*”, “*йилдирим*”, “*ҳавол*” каби талай сўзлар ҳам – ўзбек бадий тилида таржимон қайта тирилтирган ифодалар. Буларнинг кўпи – “*Ўзбек тилининг изоҳли луғати*”да йўқ. Бундан кейинги изоҳли луғатларга эса улар бемалол киритилиши – мумкин.

Бу ерда мақсад таржимоннинг фақат сўз топганини таъкидлашгина эмас. Энг муҳими, ана шу сўзлар аслиятнинг ўша жойидаги мазмунни тўғри таржима қилишда асқотган.

Асардаги баъзи бир оддий-оддий ифодалар ҳам, ўрни келиб қолса, тамсилий (образли) тасвирга айлантиради:

“Пой, веселись, грусти и плачь, танцуй, покуда жив...” (1,65). “Қўшиқ айт, қувна, дард чек ва йиғла, ўйнаб қол бу тириклик айвонида...” (2,337).

“Да и ни к чему это было, дело прошлое” (1, 33). “Ўтганни эсласанг, эсинг кетади. Нима қилади эслаб...” (2, 310).

“Прежде всего, это были люди бездомные, перекетиполе, кроме, разумеется, Капы...” (1, 32). “Бедананинг уйи – йўқ, қайга борса, питпилдиқ, дегандай, булар ҳам тайини – йўқ, қамғоқдек шамол қаерга учирса, шу ерда дайдийдиган кимсалар эди” (2, 309).

“У всех ныне на устах расхожий афоризм – спасибо к делу не пришьешь, а деньги это деньги” (1, 83). “Ҳозир кимни қарама – шунинг тилида бир гап – қуруқ раҳматга мушук офтобга чиқмайди. Пул – ўз оти билан пул-да”¹ (2, 354).

Баъзан матн айнан ўтказилади, бироқ ўзбекчада ўша сўзлар ифодалаётган маъно камлик қилаётгандек туюлади-ю, таржимон ўзидан мана бу жумладаги “файзу киром топади” каби нимадир қўшади: “Когда открытие делаешь для себя, все в тебе согласно и наступает просветление души” (1, 68). “Бир нарсани ўзинг учун кашф қилсанг, ўзингдан рози бўласан, юрагинг, руҳинг ёришади, файзу карам топади” (2, 340).

Таржимонни алоҳида заҳмат чекишга мажбур қилган жиҳат – асардаги диний сўз ва иборалар. Ҳар бир диний англамни тўғри таржима қилиш учун аввал ўша сўзнинг моҳиятини тушуниш – керак. Бундан ташқари, асарда насроний(христиан)лик динига оид истилоҳларни ўзбек тилида қандай ифодалаш – лозим? Таржимон уларни аксарият ислом дини тушунчалари билан ағдаришни маъқул кўради. Бунда у асосланадиган бир неча жиҳат – бор. Аввало, ўзбек таржимачилиги анъанасида Европа, хусусан, XIX аср рус адабиётидаги диний тасаввурларни мусулмонча атамалар билан ифодалаш – аввалдан мавжуд. Иккинчидан, романдаги диний мубоҳасалар насронийча бўлса ҳам, назаримда, моҳиятан улар мусулмонча талқиндан унча узоқ эмас. Бу, эҳтимол, Ч. Айтматовнинг Шарқ кишиси эканидан ҳам келиб чиқар. Ҳатто, Исо пайғамбар(а.)нинг инсон ва Худо муносабатлари ҳақидаги фикрларида ҳам тасаввуфона, демакки, шарқона руҳ сезилади. Исо(а.)нинг Понтий Пилат билан бўлган мана шу савол-жавобига диққат қилсак, таржимон шуни сезганидан ундаги “подобие” (“ўхшашилик”) сўзини тасаввуфона истилоҳ – “тажаллий” истилоҳи билан ўгирганига гувоҳ бўламиз:

¹Кези келганда айтиб ўтган – маъқулки, бу парчанинг журнал нашридаги шакли кучлироқ, таъсирчанроқ эди: “Ҳозир кимни қарама, тилида – бир гап: қуруқ раҳматингни пишириб е, бекорга мушук офтобга чиқмайди. Пул – ўз оти билан пул-да! (Шарқ юлдузи, 1987 йил, № 6. – Б. 56). Таҳрирда “қуруқ раҳматингни пишириб е”нинг олиб ташланиши жумла таъсир кучини камайтирган ва “шунинг” сўзи қўшилиши ифода таранглигига путур етказган.

“– *Постой, Иисус Назарянин, ты отождествляешь Бога и людей?*

– *В каком-то смысле, да. И более того, все люди, вместе взятые, есть подобие Бога на земле*” (1, 151).

“– *Тўхта, тўхта, Исо Назарли. Сен одамни Худо билан бир деяпсанми? Шундай десак ҳам, бўлади. Мен ҳам, аниқроғи, жамийки башарият Худонинг Ердаги тажаллийсидир*” (2, 413).

Рухонийлар нутқини қайта яратишда таржимоннинг зукколиги кўзга ташланади. Масалан, “*род человеческий*” (1, 62) ни бошқа бир асарда “*одам зоти*” деявериш мумкин. Лекин бу ота Координатор нутқида ишлатилганини инобатга олиб, И. Ғафуров уни “*бани башар*” (2, 353) деб ўгиради. Ёки “*возлюбленный Господом*” (1, 134) га тагматндан юлиб олиб қаралса, у “*Худонинг севган бандаси*” бўлади. Романда у Исо (а.) ҳақида айтилгани учун диний услубда ўгириш – шарт. Таржимон қойилмақом муқобил (эквивалент) топади: “*муҳибби Раббоний*” (2, 397)! Ёки ота Координаторнинг Авдийга айтган: “*Остановись, остановись!*” (1, 80) – деган сўзлари ҳам: “*Астағфирулло, бас, бас!*” (2, 351) – деб ўтказилади.

Мана бу парчалар таржимасида қўлланган мусулмонча атамалару диний китоблар услубига хос оҳанг асар бадий руҳини қайта яратишга катта ҳисса қўшганини кўрамиз:

“– *И тогда обратился к Господу, отцу моему Небесному. “Отче, – сказал я. – О если бы ты благословил пронести сию мимо меня!”* (1, 144). “– *Шунда мен Раббимга, осмонда Падаримга ёлвордим. “Раббано, – дедим. – Ажал косасини (!) бу сафар менга тутмай қўя қол!*” (2, 407).

“*И Господа моего. Отца Всеблагого, молю, чтобы силы дал достойно перенести уготованную мне участь, не низвел бы меня доскотских воплей и не срамил иным путем...*” (1, 158). “*Мен Рабб ил-оламиндан арҳам ар-роҳимин Падаримдан илтижо қиламанки, тақдирда борини кўргали менга сабру тоқат ато этгай, онгсиз махлуқотлар каби дод солмагайман, жон топишар маҳалда шармисор қилмагай мени...*” (2, 418).

Булардан ташқари, “*журми гуноҳ*”, “*ғарибу гураболар*”, “*қозию қуззотлар*”, “*аъён-аширофлар*”, “*олий солиҳот*”, “*қазову қадар*”, “*издиҳом*”, “*субҳи козиб*”, “*муноқаша қилмоқ*”, “*музтар хилқат*”, “*ифрот*”, “*мутагаййир*”, “*саҳобалар*”, “*эврила-эврила*”, “*ақоид*”, “*эмин*”, “*ҳаросонлик*”, “*муфсид*”, “*салавот*”, “*заффори олам*”, “*поку табар*”, “*маллох*”, “*роҳиба*”, “*мағфират*”, “*фикри жаид*”, “*истигфор*”, “*шоми ғарибон*”, “*кўшиш*”, “*хайр ул-умур*”, “*мулкатлар*”, “*қиймат кўнди*”, “*забҳ этилган*”, “*мушкулписанд*”, “*ифтиро*” ва шу каби талай диний, тарихий ва

архаик сўзу атамалар – борки, буларсиз айна асарни таржима қилиш мумкин эмас эди.

Тўғри, мазкур сўзларнинг айримлари, эҳтимол, ўз маъносида қўлланмагандир. Бу – араб тили ва ислом тарихи билимдонлари ҳукмига ҳавола масала. Лекин, шуни қайд этиш – керакки, бу сўзларни топиш, ўрни-ўрнида ишлатиш таржимондан жуда катта изланиш, билим ва меҳнат талаб қилган.

Кўриниб турибдики, айна роман ва унинг таржимаси диний руҳни (колоритни) қайта яратиш юзасидан тадқиқот учун ҳам бой манба бўлиб хизмат қилади.

Бирон-бир таржима аслият бўла олмайди, албатта. Бу – кўп айтилган фикр. Таржиманинг мезони – аслиятнинг ўзи: тарозининг бир палласига аслиятни, иккинчи палласига таржимани қўйиб кўриш имконияти ҳамиша мавжуд экан, ўгирилган ҳар қандай матнга нисбатан у ё бу тарзда эътироз бўлавериши – мумкин. Аммо ҳар ким ўз билгича эътироз қилади.

Ч. Айтматов “*Бўстон*” деган исмни бекорга танламаган: унинг шаклан АҚШдаги Бўстон шаҳри билан монандлигидан, бироз сунъийроқ тарзда бўлса ҳам, фойдаланган. Газетада бу илғор чўпон ҳақида “*Бўстонга эргашайлик*” деган мақола чиқди. Сарлавҳалардан бошқа нарсани ўқимайдиган раҳбарлардан бири буни, *Америкадаги Бўстон шаҳрига эргашайлик, деб тарғиб қилинган*, деб тушунади. Масаланинг моҳияти англатилгач: “*Илғорга тайинланг, номини ўзгартирсин*”, – дейди. Ёзувчи бу исмнинг луғавий маъноси ҳақида ҳам гапирди: унингча, “*бўз*” ва “*тўн*” деган сўзлардан ташкил топган от экан. Таржимон “*Бўстон*” деб ёзишни маъқул кўрган. Чунки бу – ўзбекча талаффузга жуда мос. Лекин у, биринчидан, Америкадаги “*Бўстон*” билан боғлиқ талқинга тўғри келмайди, иккинчидан, луғавий маънога шаклан ўхшамайди, учинчидан, ўзбек тилида асли форс-тожик тилидан ўтган “*бўстон*” (“*боғу бўстон*” маъносида) деган мустақил сўз ҳам – бор. Ана шу уч асосга кўра, “*Бостон*”ни “*Бўстон*” деб бўлмас. Эҳтимол, “*Бостон*” деб олаверган тузук эди.

Таржимон матндаги сўзларнинг маъно нозикликларига жуда зукколик билан эътибор қилган. Бироқ асардаги жумлалар синтаксиси билан кўп ҳам ҳисоблашавермаган. Тўғрироғи, кўпинча Ч. Айтматовга хос ритмни ўз ритмига солиб ўтирган.

Романнинг учинчи қисми шундай бошланади: “*Люди ищут судьбу, а судьба – людей...*” (1, 209). Бир қарашда, мана бу таржимага эътироз – йўқдек: “*Одамлар – тақдирни, тақдир одамларни излаб юради...*” (1, 461). Бироқ таржимон ишлатган сўзларнинг ўзини аслиятдагидек тартибда қўлласа, услуб қайта яратилиши мумкин эди: “*Одамлар тақдирини излаб юради, тақдир эса*

– одамларни...”. Ахир, ритм бевосита асарнинг руҳини белгилайди, у ёзувчининг ғоясию мақсадидан келиб чиқади.

Ритмни ўзгартириш, айниқса, Ч. Айтматовнинг катта-катта жумлаларини кичик-кичик бир неча гапга бўлиб ташлашда кўпроқ намоён бўлади. Бу катта жумлаларни ўгиришнинг салкам асосий йўлига айланиб қолган. Бир жумла икки, уч ва ундан ортиқ гап бўлиб ҳам келади. Мана бу икки жумладан иборат парча ўзбекчага нақд ўн уч тўрт гап бўлиб ўтган:

“Вторым лицом в этой хунте – а хунтой они окрестили свою команду с общего согласия, – единственным, кто слабо возразил, был Гамлет-Галкин, бывший артист областного драматического театра: “Ну ее к шутам, хунту, не люблю я, ребята, хунты. Мы ведь отправляемся на сафару, пусть будем сафарой!” – но к его предложению никто не присоединился, возможно, малопонятная “сафара” проигрывала на фоне энергичной “хунты”, – так вот вторым лицом хунты оказался некто Мишаиш, а если полностью – Мишка – Шабашник, тип, надо сказать, бычьей свирепости, который мог послать куда подальше даже самого обера” (1, 33 – 34).

“Бу тўп ўзини “хунта” деб атайти. Ҳаммалари шунга келишганлар. Фақат область драма театрининг собиқ артисти Гамлет-Галкингина “хунта” деб аташга эътироз билдирган: “Э, қўйинлар шу хунта-пунтасини. Жиним ёқтирмайди шу хунтани, болалар. Биз сафарга отланяпмиз. Келинлар, номимиз ҳам “сафар” бўлсин! Лекин Гамлет-Галкиннинг бу таклифига ҳеч ким қўшилмайди. “Сафар” сўзи унча тушунарли эмасди. “Хунта” дегани эса дадил ва ўктам эшитиларди. Шунинг учун кўпроқ шу сўз маъқул бўлди, шекилли. Ана шу хунтанинг иккинчи одами – Мишаиш деган кимса. Тўла айтганда, Мишаиш Шабашник. Қўтосдек серзарда бу зот истаган одамини, ҳатто, обернинг ўзини ҳам бзўралаб сўкиб юборишдан тоймасди” (2, 310).

Бу персонаж нутқи бўлганда, эҳтимол, кўникиш мумкин эди. Сабаби – ўзбек жонли нутқи табиатан узундан-узок жумлаларни кўтармайди. Шунинг учун жумладаги кўчирма гап – Гамлет-Галкиннинг аслиятда икки жумла бўлган нутқи тўрт гап билан ўгирилганига унча эътироз – йўқ. Бироқ парча – ялпи олганда, муаллиф нутқи. Гапларни шундай тузишга Ч. Айтматов услубининг хусусияти, камида, унинг ўзига хос ҳикоя йўсини сифатида қаралиши – керак. Жумлаларни бўлиб-бўлиб таржима қилганда баён мароми ўзгариб кетади. И. Ғафуров “телеграф услуби” кашшофи тарзида машҳур бўлган ёзувчи Э. Ҳемингвей асарлари – “Чол ва денгиз” ва “Алвидо, қурол”ни севиб, ёниб таржима қилган эди. Балки бу – қисқа-қисқа жумлаларни севиш Э. Ҳемингвей услубининг таржимон қаламига кўрсатган таъсири ҳосиласидир.

Шундай дейляпти-ю, масаланинг бошқа бир тарафи ҳам йўқ эмас. Бу – шундан иборатки, ўзбек тили табиатан айтматовона катта-катта жумлаларни унчалар хуш кўрмайди. Шу маънода И. Ғафуровнинг бу йўлини қисман оқлашга ҳам тўғри келади

Русчадан таржимадаги муаммолардан яна бири – персонажларнинг ўзаро бир-бирини “сен”лаши ёки “сиз”лаши масаласи. Таржимачилигимизда бу муаммони халқимизнинг асрий урф-одатларидан келиб чиқиб ҳал этиш анъанаси – бор. И. Ғафуров ҳам, асосан, ана шу анъанани изчил давом эттиради. Бироқ бу йўриқда икки хиллик кўзга ташланади. Роман аслиятида персонажларнинг асосий қисми бир-бирини “сен”лайди. Жумладан, Бўстоннинг хотини – Гулимхон Бозорбойга, Бозорбойнинг хотини – Кўк Турсун Бўстонга “сен”лаб мурожаат қилади. Таржимада эса Гулимхон Бозорбойни “сиз”лайди, аммо Кўк Турсун Бўстонни “сен”лайди. Ё иккаласи ҳам бир-бирининг эрини “сен”лаши, ё иккаласи ҳам “сиз”лаши керак эди. Худди шунингдек, совхоз директори – Чўтбоев билан Бўстон ўзаро “сен”лашади. Таржимада эса Чўтбоев Бўстонни “сиз”лайди, бироқ Бўстон уни “сен”лайди. Тўғри, бунда ёш ҳисобга олинган. Аммо, модомики, бу масалани ўзбекона ҳал қилиш йўли танланган экан, демак, чўпоннинг совхоз директорини “сиз”лагани маъқул эмасми? Ёки романда Городецкий Авдийни “сен”лайди, таржимада эса бир “сен”лаб, бир “сиз”лайди.

Аслиятни ўзбекона халқона ифодалар билан ўгириш ҳамма вақт ҳам ўзини оқлайвермайди. Мана бу парчада, аслида, бир оз кўполроқ табиатли даштлик қирғиз аёли жуда бийрон шаҳарлик ўзбек аёлига айланиб қолгандек:

“– Ты уж извини, – ответила она, хмурясь. – Сам-то Бостон не очень понимаешь ли, до этого дела охоч...” (1, 227). “– Вой, гапингизни қаранг, – деди Гулимхон сал ранги ўчиб. – Бўстонингизнинг ҳеч шу қуриб кетгурга хуши – йўқ, шунинг учун...” (2, 476).

Ўзбек тилида истилоҳ (атама, термин) сифатида ишлатиладиган сўзларнинг бир нозик хусусияти – бор: китобхонни, сўзнинг луғавий маъносидан кўра, истилоҳий жиҳати кўпроқ ўзига жалб этиб, мақсад бошқачароқ тушунилиши – мумкин. “Фарз” сўзи исломга оид истилоҳ сифатида Худо томонидан буюрилган мусулмончилик шартларини билдиради. Шунинг учун: “Бироқ худди шу боисдан мен ўша ерда бўлмогим **фарз**...” (2, 341), – жумласидаги “фарз” ўрнига “шарт” деб кўявериш керак эди. Чунки ўзи диний тасаввурларга тўла асарда ўқувчи диндор кишининг бу сўзини истилоҳ маъносида тушунишга ҳаракат қилиб, адашиши – табиий. Русчасида ҳам оддийгина қилиб: “Но именно поэтому я должен быть там...” (1, 69), – дейилган.

Роман таржимасида баъзан сўзнинг асл маъносини инобатга олмай ишлатиш ҳам учрайди. Масалан: “У ёғига **хоназот** отнинг ўзи етказиб *оборади*” (2, 465). Бозорбойнинг оти ҳақида гап кетяпти. Сал олдинроқ бу отнинг заводдан чиққани, аллакимга туси ёқмай, чикит қилингани айтилган эди. Демак, заводдан чиққан отни ҳеч ҳам “хоназот” деб бўлмайди. “Хоназот” деб ўзи тугул, аждодлари ҳам шу уйда туғилиб, вояга етган отларга айтилади. Бир жойда “*седельный ремень*” (1, 218) сўзи “*камар*” (2, 469) деб берилган, ҳолбуки, “*айил*” ҳақида сўз боряпти. “*Потом я уже не спускал глаз со своего двойника...*” (1, 59) – жумласидаги “*двойник*” (“*ўхшашим*”) сўзи “*адашим*” (2, 333) бўлиб кетган.

Бу камчиликлар дастлаб таржиманинг журнал нусхасида кузатилган эди. Демак, таржима китобда таржимоннинг деярли қайта таҳририсиз босилган.

Бу мулоҳазали ўринлар фақат, *ўша нуқсонларни тuzатиши* – шарт, деган мақсадда эмас, таржимада шу ва шунга ўхшаш камчиликлар ҳам йўқ эмаслигини қайд этиш учун келтирилди.

Романнинг ўгирмаси бирров кўздан кечирганда шунча фикр-мулоҳаза уйғотдимиз, билингки, у русчадан ўзбекчага таржиманинг талай назарий масалалари тадқиқи учун бой “хомашё” беради.

“Қиёмат”нинг ўзбек тилига таржимаси халқни жаҳон сўз санъатининг яна бир дурдонаси билан бойитди. И. Ғафуров бу таржимаси билан ўзбек адабиёти зиммасидаги, шубҳасиз, улкан вазифалардан бирини адо этди. Унинг халқ ва Ватан олдидаги юксак бурчдорлик туйғуси шунга ундаган. Чунки бусиз “Қиёмат” таржимасидек ижодий ишларни амалга ошириш – мушкул.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES):

1. Айтматов Ч. Плаха. – Фрунзе: 1987.
2. Айтматов Ч. Романлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1989.

